

כָּלֹלִים כְּמַעֲרִיצִי
כְּקָלָל נּוֹצֵצִי
[כָּפִי] טִישׁ מְפּוֹצֵצִי

255

כִּי[תו]ת פִּיתוֹת לְהַמְצִיא
מִנְּגָחוֹת בְּהִלְכוֹת כְּמִ[חֲצִיצִי]
[לְצַבֵּא חֲלוּצִי]

[224557]

(טורים 247-258)

תפקידם של הכוהנים לפי מחרוזות אלו איננו מתמצה בהקרבת הקרבנות במקדש שהופקדה בלעדית בידיהם, אלא בסמכותם לבאר את התורה ולפרש את סודותיה ורמזיה (ראה ביאור מילולי וציון מקורות במהדורתי לפיוט) ובמעמדם כמריצי התורה בעם. המציאות המתוארת במחרוזות הסדר היא של בתי מדרש שיושביהם הם כוהנים תלמידי חכמים המנגחים זה את זה בהלכה, נלחמים מלחמתה של תורה ונדמים למלאכי אלוהים.

נראה שאין לראות בתיאור פעולתם של הכוהנים כמריצי תורה בעם עדות לתפיסתו של י' יהלום שעם ביטול הנשיאות בארץ-ישראל וחתימת התלמוד נתעוררו מחדש הכוחות הרדומים של הכוהנים ותורתם,⁴³ אלא דווקא ראייה נוספת לכך שבמחצית השנייה של המאה התשיעית או בראשית המאה העשירית הייתה הנהגת הישיבה הארץ ישראלית בידי משפחות כוהנים.⁴⁴ ציבור המתפללים אמור היה אפוא לראות את סמכותה התורנית וההלכתית של משפחת הכוהנים שבראשות הישיבה כבעלת תוקף אלוהי, שהלוא הדובר בפסקה שלפנינו הוא הקב"ה בכבודו ובעצמו והוא המעיד על בחירת הכוהנים לייעודם והמאשר את האופן הנאות שבו הם מבארים את תורתו.

6. חטאי האבות בסדרי עולם לשבועות

בסדרי עולם לשבועות מציע הקב"ה לתורה להינתן לדמויות מקראיות חשובות שקדמו למשה - אדם, נח, אברהם, יצחק ויעקב - אך התורה מוצאת פסול בכל אחד מהם ומסרבת להימסר באמצעותו לבני האדם. רק משמופיע משה, מוצאת בו התורה חתן הראוי לה. מרכיב מרתק זה בסדרי עולם לשבועות כבר נדון לאחרונה בהרחבה בכמה מחקרים,⁴⁵ ולכך אסתפק בהצגת חידושו של ר' שלמה סולימן בהצגת מניעיה של התורה שלא לבחור באחד מאבות העולם, אלא במשה.

⁴³ ראה: י' יהלום, פיוט ומציאות (לעיל, הערה 41), עמ' 111-116. הציטוט מעמ' 113.

⁴⁴ משפחות כוהנים החזיקו כידוע בראשות הישיבה הארץ ישראלית במאה האחת עשרה. על כוהנים בהנהגת הישיבה הארץ ישראלית בתקופות קדומות יותר ראה: ב' קלאר, 'טבריה בתקופת הגאונים', מחקרים ועיונים בלשון, בשפה ובספרות, תל אביב תשי"ד, עמ' 190-193; מ' גיל, ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (634-1099), א, תל אביב תשמ"ג, עמ' 535-542 ובמקורות המצוינים שם; ש' אליצור, 'לקורות הגאונות במאה השמינית', ציון, סד (תשנ"ט), עמ' 311-348 (לפי המקור שנתפרסם במאמר זה נראה שמשפחת כוהנים עמדה בראשות הישיבה בארץ ישראל כבר באמצע המאה השמינית) ובמאמרה המשלים של ש' כהן, 'קטעים חדשים מן ההספד על ראש הישיבה בארץ ישראל', תרביץ, סט (תש"ס), עמ' 449-460.

⁴⁵ נ' ויסנשטרן, הקדושתאות למתן תורה, עבודת גמר בחוג לספרות עברית, ירושלים תשל"ג, עמ' 19-24; י' יהלום פיוט ומציאות (לעיל, הערה 41), עמ' 226-232; ש' אליצור (לעיל, הערה 11), עמ' 67-73.

החטאים שמצינת התורה באדם הראשון, בנוח וביצחק, זהים בסדריו של ר' שלמה סולימן לחטאים המיוחסים להם בסדרים לשבועות של הפייטנים שקדמו לו. אדם הראשון חטא באכילתו מעץ הדעת, עת 'נטש ציווי וגזל גזילה / ועבר בחימוד אכילה' (יג, טורים 331-332),⁴⁶ נח חטא כשנשתכר, נתערטל באוהלו ואף קילל את זרעו ('סיפח ניןיו היות דרוסים' [יד, טור 445]), ויצחק חטא כשנטל שוחד מעשו והעלים עין ממעשיו הרעים.⁴⁷

חטאו של אברהם על פי סדריו של ר' שלמה סולימן היה מידת האכזריות שנקט בה כלפי יצחק, עת נמנע מלהתפלל לה' ולבקש על חיי בנו - 'צג כאכזר מלשפוך תחנון' (יג, טור 430). חטא אכזריות תלו פייטנים באברהם מימיו של ר' אלעזר בירבי קיליר, שבסדרו השני לשבועות 'אגמי קרים' העלה ביקורת נועזת זו כנגד אברהם, בעוד שחטא 'במה אדע' שיוחס לאברהם בסדר 'יי קנני' כמעט שנעלם מסדרי עולם לשבועות.⁴⁸ ביעקב אבינו, לעומת זאת, תולה ר' שלמה סולימן חטא מחודש שנראה שלא מצאנוהו בסדרים קודמים. אמנם הפייטן הזכיר כפייטנים קודמים את מעשה הרמייה שעשה יעקב באביו - 'תמהון עש במחוללו / בגדיי עזים אשר האכילו' (יג, טורים 520-521) ואת עונשו, מידה כנגד מידה, 'תולדותיו בן עשו להתלו / גדי עזים שחטו למעלו' (יג, טורים 523-524), אך יעקב מואשם בראש ובראשונה בהיעדר תכונת הביטחון בה':

תלאות מצאוהו ויצר לו
אבל היה לו
להאמין בך מצילו

תקנה ואחרית נתתה לו
ורב יעבוד צעיר הבטחתה לו
כה אמר עבדך שלח לו

תמור בן נפרק עולו
בבניו להקשילו
עד כי יבא שילה

(יג, טורים 511-519)

הפייטן מבקר אפוא את יעקב כי על אף שהקב"ה הבטיח לו 'תקווה ואחרית' ושלטון בעשו, לא האמין במימוש ההבטחה האלוקית והעדיף להתרפס לפני עשו ולהציג עצמו כעבדו. להעדר מידת הביטחון של יעקב נודעו תוצאות חמורות; עשו פרק עולו של יעקב והוא ימשול בו עד לימות המשיח. קשה לדעת מדוע החליט ר' שלמה סולימן לתלות ביעקב חטא נוסף שלא תלו בו קודמיו, ומכל מקום בסדר 'אז קדם נבראים' הוא הסתפק בהזכרת חטאו של יעקב בהונאת אביו הישיש והעיוור. להערכתי אפשר שזיקתו העמוקה של ר' שלמה סולימן למדרש פרקי דרבי אליעזר, מדרש

⁴⁶ אפשר שיש כאן רמז לזיקה לסדר 'יי קנני' מן הקדושתא 'ארץ מטה ורעשה', שבו מואשם אדם הראשון בכך שבחטאו הפר את הדיברות 'לא תגנוב', 'לא תענה' ו'לא תחמוד'. ראה: ש' אליצור (לעיל, הערה 11), עמ' 109, טורים 251-253. על השפעות קיליריות בקדושתאותיו של ר' שלמה סולימן ראה בהמשך פרק זה.

⁴⁷ הפייטן מתמרמר במיוחד על הטיית החסד לעשו לנוכח הצרות הקשות שזרעו, אדום, גורם לישראל (יג, טורים 471-463).

⁴⁸ ראה: ש' אליצור (לעיל, הערה 11), עמ' 185, טורים 211-212, ושם במבוא, עמ' 71-72.

שמציג את חטאו של יעקב בביקורתיות רבה,⁴⁹ הוא שהניע את הפייטן לצרף חטא זה כגורם לכך שיעקב לא נמצא ראוי לקבל את התורה:

ולקח יעקב את מעשר קניינו שהביא מפדן ארם וישלח ביד עבדיו ונתן לעשו, אמר להם אמרו לו, כה אמר עבדך יעקב. אמר לו הקב"ה, יעקב עשית הקדש חול. אמר לפניו רבון כל העולמים אני מחניף לרשע בשביל שלא יהרגני ... אמר לו הקב"ה לא דיך שעשית את עצמך קדש חול, אלא שאמרת[ני] ורב יעבד צעיר, ואתה אמרת עבדך יעקב, חיך כדברך יהיה, הוא ימשול עליך בעולם הזה ואתה תהיה מושל עליו בעולם הבא...

(פרקי דרבי אליעזר [הנדפס] לז [לז ע"ב ואילך])

7. מבטלי עשרת הדיברות

הפיוט 'אנכי אימנתי לך' (יט) משדל את מאזינו לדבוק בקיום עשרת הדיברות ולהימנע מביטולם, תוך שימוש בתקדימים מקראיים של העוברים על מצוות הדיבר ושל עונשם. מיכה ביטל את הדיבר 'אנכי ה' אלהיך' בהכינו אפוד ותרפים, ירבעם ביטל את הדיבר 'לא יהיה לך' בהעמידו שני עגלי זהב בבית אל ובדן, גיחזי ביטל את הדיבר 'לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא' כשנשבע לנעמן שר צבא ארם שאלישע שלחו לגבות ממנו דמי ריפיו ועונשו היה שנצטרע,⁵⁰ צלפחד ביטל את הדיבר 'זכור את יום השבת' כשקושש עצים במדבר ועונשו היה שנסקל,⁵¹ אבשלום ביטל את הדיבר 'כבד את אביך ואת אמך' כשמרד באביו ועונשו היה שנתלה באלה, יואב בן צרויה ביטל את הדיבר 'לא תרצח' כשהמית את אבנר בן נר ואת עמשא בן יתר, זמרי בן סלוא ביטל את הדיבר 'לא תנאף' עת נאף עם כזבי בת צור המדיינית ועונשו היה שפינחס הכהן דקרו ברומח, עכן ביטל את הדיבר 'לא תגנב' כשמעל בחרם יריחו, ציבא עבדו של מפיבושת ביטל את הדיבר 'לא תענה' כשהעיד לפני דוד שאדוניו תומך במרד אבשלום, ואחאב ביטל את הדיבר 'לא תחמד' כשחמד את כרמו של נבות ועונשו היה שהכלבים לקקו את דמו.

ע' פליישר הקדיש שניים ממאמריו לעניין מבטלי עשרת הדיברות בפיוט המזרחי והתייחס בפירוט לפיוטו של ר' שלמה סולימן שהיה מופת לחיקוי בעיני כמה פייטנים מאוחרים ממנו.⁵² ע' פליישר

⁴⁹ ביקורת על יעקב נמתחת כבר במדרש בר"ר עה, אג- (מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 877 ואילך), אך היא מעודנת יותר ואיננה כוללת עונש חמור ליעקב על חטאו. עונש מסוים, העמדת מלכים לעשו קודם שיעמדו מלכים מישראל, נזכר שם (עמ' 891). ראה גם בעשירייה של יניי מן הקדושתא לסדר 'וישלח יעקב מלאכים' (צ"מ רבינוביץ [מהדיר], מחזור פיוטי יניי לתורה ולמועדים, ירושלים תשמ"ה, עמ' 195, טורים 48-51).

⁵⁰ בהמשך הפיוט נרמז גם חטא נוסף של גיחזי, שבעת שנשלח אל בן השונמית התגדר בפני הבריות ביכולת להחיות מתים. ברוב הפיוטים והמדרשים שדנים בנושא מבטלי עשרת הדיברות נבחרה דמותו של המקלל (ויק' כד, י ואילך) כדי להדגים את ביטול 'לא תשא', ולא דמותו של גיחזי ששבועת השקר שנשבע לנעמן איננה בפשט הכתובים.

⁵¹ בפרק השלישי, סעיף יט הזכרנו את גרסתו המיוחדת של אחד מכתבי היד לעניין זה, שבה החוטא אינו מצוין בשמו אלא מתואר בשם 'מקושש'. המקור לגרסה זו הנו במדרשים המזהירים מפני זיהויו של המקושש עם צלפחד. ועיין שם.

⁵² ע' פליישר, 'פיוט קדום על עשרת הדיברות וגלגולי תבניתו', בתוך: ב"צ סגל (עורך), עשרת הדיברות בראי הדורות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 301-326; הנ"ל, "מבטלי" עשרת הדיברות - בפיוט במדרש ובתרגום, תרביץ, סו (תשנ"ז), עמ' 60-92.